

XVIII. YÜZYILDA EDİRNE'DE TİCARET YAPAN FRANSIZ TÜCCAR VE HUKUKÎ STATÜLERİ

Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ*

Öz: Osmanlı Devleti'nin fetihten (1561) sonra başkent olarak yerleştiği Edirne zamanla gerek siyasî gerekse sosyal ve ekonomik hayatın en canlı olduğu şehirlerden biri haline gelmiştir. Başkent İstanbul'a taşındıktan sonra dahi coğrafi konumu nedeniyle bu cazibesini koruyabilmiştir. Bu konumu yabancı tüccarı da buraya yöneltmiş; yerli ve yabancı tüccar bir arada bulunmasından dolayı sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı tebeası tüccarın yanı sıra kapitülasyonlar çerçevesinde Osmanlı topraklarında imtiyazlı bir şekilde ticaret yapabilen yabancı bilhassa Fransız tüccar Edirne'nin ticarî hayatında önemli bir yere sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Fransız, ticaret, gümrük, kapitülasyon.

FRENCH MERCHANTS OPERATING IN THE 18TH CENTURY IN THE EDİRNE AND THEIR LEGAL STATUS

ABSTRACT: Edirne had become a most active economic cities for politically, socially and economically after the conquest (1561) and settled as a capital by Ottoman Empire. The attractiveness of this city maintained even after the moving of capital to İstanbul. The position of Edirne directed foreign mercant and the city became cosmopolitan in the perspective of sosio-cultural and economic structure because the coexistence of local and foreign traders. Foreign traders, especially French, have some privileged trade because of the capitulations in the Ottoman territory and Ottoman citizen merchant had an important place in Edirne's commercial life.

Keywords: Edirne, French, commerce, custom, capitulation.

Edirne Anadolu-Rumeli transit ticaret yollarının en önemli noktalarından birisidir. Edirne ile bağlantılı ticaret yapan tüccar, hem İzmir vasıtasıyla Akdeniz ticaretine dahil olup Avrupa, hem de Tekfurdağı-İstanbul kara ve deniz yoluyla Anadolu ve Ortadoğu ticaretine ulaşabilmekteydi. Edirne-İzmir arasındaki bağlantı, Tekirdağ veya İnöz üzerinden gerçekleşmekte¹ ve bu sayede Edirne'den Gelibolu'ya kadar ticaret yapılabilmekteydi². Dolayısıyla Edirne şehri, İstanbul, Rodoscuk, Gelibolu, İzmir arasında köprü vazifesi görüyordu. Yine aynı güzergâh kullanılarak Rumeli ve Avrupa ürünleri Edirne'ye ve dolayısıyla Osmanlı'nın diğer bölgelerine yayılırdı³.

* Okutman, Balıkesir Üniversitesi, reyhansahin@balikesir.edu.tr

¹ Halil Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticarî İmkânları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 13, Ankara 1968, s. 62.

² Suraia Faroqhi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel sayı, 1979-1980, s. 141, 145.

³ Tafsilat için bkz., A. Mesud Küçükcalay-Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan Kara Yolu ile Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi (1795-1804)", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt IV, sayı 1, Eskişehir 2004, s. 151-176.

Osmanlı'da ticaret yapan tüccar, “Müslüman”, “zimmî”, “müstemen” ve daha sonraki dönemlerde “beratlı tüccar” ve “Avrupa tüccarı” olmak üzere başlıca beş gruptan oluşmaktaydı⁴. Buradan hareketle Osmanlı vatandaşı olan ilk iki grup; Müslüman ve zimmîler yerli tüccar olarak değerlendirilmektedir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere ticaretin büyük bir kısmı bu iki zümrenin elinde bulunuyordu.

Yerli tüccar taifesinin Edirne'deki en zengin sınıfını Yahudiler oluşturuyordu. Başlangıçta Edirne'de küçük bir Yahudi zümresi bulunuyorken zamanla Bursa'dan gelenler ile Fransa'dan ve ayrıca 1492 yılında İspanya'dan çıkarılan Yahudilerin bir kısmının da Edirne'ye yerleşmesiyle kalabalık bir Yahudi cemaati oluştu. Böylece bunlar Edirne ticaretinde sözü geçen bir zümre haline geldiler. Yerli tüccarın diğer sınıfı olan Müslümanlar ve zimmîler sayı itibarıyla kalabalık olmalarına rağmen ticaretini yaptıkları emtianın değerinin düşük olması nedeniyle Yahudilerin gerisinde kalmışlardı⁵.

Osmanlı Devleti'ndeki yabancı tüccar, daha çok “millet” ya da “taife” yani belirli bir temsilci veya konsolosa⁶ bağlı olarak örgütlenmiş özerk birer grup veya topluluk durumundaydı. Konsolosların sultandan aldıkları beratlarla, söz konusu grupların ayrıcalıkları onaylanır, konsolosun

⁴ İslam devletinin himayesine girerek orada sürekli oturma hakkını kazanan reayaya zimmî denilmekte idi. Müstemenler ise ticaret yapmak ya da başka bir amaç için İslam ülkesine gelen ve kendilerine bir yıldan az olmak üzere oturma izni verilen yabancılardır (Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1990, s.18).

⁵ 1716–1717 yıllarında Edirne'yi ziyaret eden Lady Montagu, burada bulunduğu sırada yazmış olduğu mektuplarında, Edirne'nin ticarî hayatından bahsederken Yahudilere de değinmiştir. Montagu'ye göre Edirne ticareti Müslümanların ihmalleri yüzünden tamamen Yahudilerin eline geçmiş durumdadır. Her konuda pek çok imtiyaz elde eden Yahudiler şehirdeki önemli paşaların hizmetine girerek onların her türlü ticarî işlerini hallediyorlardı. Hatta önemli mevkilerdeki kişilerin tercümanlığını, hekimliğini ve acenteliğini yapıyorlardı (Reyhan Şahin, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de İktisadî Hayat*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006, s. 33).

⁶ Konsolos yabancı bir ticaret şehri veya iskelesinde devletin ticarî menfaatlerini, vatandaşların ve tacirlerin haklarını koruyan, ticaret gemilerine nezaret eden ve bulunduğu memleket makamlarınca da tanınmış, idarî ve ticarî vazifeleri bulunan memura verilen isim olmakla beraber Latince “consul” kelimesinden dilimize geçmiştir. Osmanlı Devleti konsoloslarına “Şehbender” denilmekteydi. 18. asır sonlarına kadar böyle bir müessese kurulmamış fakat III. Selim zamanında Avrupalı devletler ile ticarî münasebetler artınca bu kurumun kurulması icap etmişti. 1802'den itibaren Osmanlı devleti icap eden yerlere şehbender tayinine başlamıştı. Çoğunluğu Rum tebeadan olan ve muhtelif yerlere gönderilen şehbenderlerden başka Osmanlı tebeasından olmayan bazı yerliler de “baş-şehbender, şehbender, şehbender vekili” olarak tayin olunmaktaydı (M. T. Gökbilgin, “Konsolos”, *İA*, VI, 837–838).

kararlarının Osmanlı makamlarının işbirliğiyle yürütülmesi taahhüt edilirdi⁷. Yabancı veya ecnebi tabir olunan Osmanlı tüccarına “müstemin” veya “müstemen” denilmekteydi. Müstemin denilen bu Avrupalı tüccar, yabancı devletlere ticarî imtiyazlar⁸ verilmeye başlandığı andan itibaren Osmanlı Devleti'nde ticaretle uğraşmaya başlamışlar ve bunların statüleri muahedelerle tespit edilmiştir⁹.

Türkiye'ye yerleşen yabancı tacirler ithalatçı ve ihracatçı sıfatıyla, toptan ticaretle uğraşmaktaydı. Perakendecilik ise yerli tüccarın yani esnafın hakkıydı. Edirne ticaretinde bu iki zümrenin rekabeti söz konusuydu. Bu rekabet nedeniyle yabancı tüccar devletle daima çıkar antlaşmaları yapmak zorunda kalıyordu¹⁰.

XVIII. asırda batı ülkelerinin Türkiye'deki elçilik ve konsoloslukları, kendi ülkelerinin sanayi mallarını pazarlama faaliyetlerine giriştiler. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle ticarî münasebetlerinin artmasıyla, buna bağlı olarak konsoloslukların sayısı da arttı. Mahalli idareciler ve yerli tüccar ile münasebetlerin yürütülmesini kolaylaştırmak isteyen Avrupalılar, yanlarında gayri Müslim Osmanlı tebaasından bazı kimseleri “tercüman” olarak konsolosluklarda istihdam etmeye başladılar. Konsolosluklarda tercüman olmak isteyenler devletten berat almak mecburiyetindeydi. Böylece “beratlı tüccar” denilen yeni bir sınıf ortaya çıkmış oldu. Zira yabancı tüccarın elde ettiği ve kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan faydalanabileceklerdi. Bu da tercümanlığı çekici bir hale getiriyordu. Bununla birlikte yabancı imtiyazlı (müstemin) tüccarın faydalandığı gümrük indiriminden de yararlanabileceklerdi. Zira müstemin tüccar ithalat ve ihracatta %3 gümrük öderken zimmî tüccar %5 gümrük ödemekteydi. Böylece berat alan yerli zimmî tüccar tekâliften muaf oluyordu¹¹. Bu nedenle devlet yabancı tüccara tanıdığı hakları 1802 yılında kendi tebaasından olan azınlıklara da tanımak zorunda kaldı¹².

⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300–1600)*, I, İstanbul 2000, s. 239.

⁸ Kapitülasyonlar yabancı devlet tebaasının “müstemen” statüsü altında Osmanlı topraklarında ve limanlarında hangi şartlar altında ticaret yapabileceklerini belirten ve padişahın bizzat yemini ile emniyetlerini garanti eden vesikalardır (Bülent Arı, “Osmanlı Kapitülasyonlarının Mahiyeti ve Tarihçesi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 32/2000, s. 242). Bkz., Aybars Pamir, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt LI, sayı 2, Ankara 2002, s. 79-119.

⁹ Mübahat Kütükoğlu, *Türk İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580–1838)*, Ankara 1974, s. 72.

¹⁰ Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 61.

¹¹ Bağış, *a.g.e.*, s. 28.

¹² Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2000, s. 254-255. Aynı tarihi Mübahat Kütükoğlu 1806 olarak tespit etmiştir. Bu tarihe kadar dış ticaret ecnebilerin elindeydi ve

Bu haklardan yararlanmak amacıyla kanun dışı yollara başvuranların sayısı devamlı olarak arttı. Edirne kadısı Abdurrahimzâde Ali Rıza Efendi aynı suiistimalin Edirne’de de görüldüğüne işaret ederek, 13 Rebiyülâhır 1217 (Ağustos 1802) tarihli ilamda bu yola başvuran Rum, Ermeni ve Yahudi reayanın isimlerinin bulunduğu listeyi ve şikâyetini merkeze bildirmişti. Edirne tüccarından olan bu kişiler aldıkları beratlarla hatta bazıları berat sahibi olmadıkları halde çeşitli devletlerin konsolosluklarında tercümanlık hizmetine girmişlerdi. Aynı belgede adı geçen ve müstemmin tüccara tanınan haklardan faydalanmak üzere ticaret beratı elde eden Rum, Ermeni ve Yahudilerin sayısı 170 kadardır ve çoğunun tercümanlık beratı dahi bulunmamaktadır¹³. Tüccarın bu şekilde berat dahi almadan kanun dışı olarak konsolosluk hizmetlerine girmesi ve tebea değiştirmesi, devletin bu konuda tedbir almasına neden oldu. III. Ahmed ve III. Selim bu müessesenin ıslahı için, bazı tedbirler almışlar ve çeşitli vilayetlerin yetkililerine hükümler göndermişlerdi. Ancak yapılan bütün teşebbüslere rağmen bu meseleye kalıcı bir çözüm bulunamamıştı¹⁴.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere Edirne’de ticaretle uğraşan az sayıda yabancı tüccar bulunmakla beraber, bunların büyük bir kısmını Fransızlar oluşturmaktadır. Kanunî ve Fransa Kralı I. François devrinde başlayan Osmanlı-Fransız siyasi ilişkilerinin gelişmesine bağlı olarak imzalanan 1536 muahedesi ile iki devletin ticaret hacmi artırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı tebeası Fransa’ya açılmadığından bu muahede daha çok Fransa’nın lehine gelişmiştir¹⁵. Bu muahede 1581, 1604, 1673, 1679 yıllarında ve 1683 Viyana bozgunundan sonra yenilenmiştir. 1739 Osmanlı-Avusturya savaşı sonunda

oldukça kârlı idi. Bu durumdan yararlanmak ve Avrupa ile ticaret yapmak isteyen reaya, aynı haklardan yararlanmak için konsolosluk ve tercümanlığına başladılar. Bu durum karşısında devlet kendilerine ticaret beratı vermek zorunda kaldı. Böylece “Avrupa tüccarı” denilen bir sınıf ortaya çıkmış oldu. Ancak bu haklar sadece gayri Müslim reayaya tanındığından Müslümanlar, ancak bunların aracılığıyla ticaret yapabilmekteydiler. Nihayet Müslüman tüccarın Bab-ı Âli’ye başvuruları sonuç verdi ve padişah kendilerine reaya tüccarına tanınan hakları tanıdı. Böylece “Hayriye tüccarı” denilen bir sınıf ortaya çıkmış oldu (Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 71).

¹³ R. Şahin, *a.g.t.*, s. 35.

¹⁴ Bağış, *a.g.e.*, s. 33, 48.

¹⁵ Kapitülasyonlar Osmanlılar tarafından ilk defa 1352 yılında Cenevizlilere, 1384 ve 1387 yıllarında Venediklilere verilmiştir. 1517 yılında Mısır’ın fethiyle beraber ilk Fransız kapitülasyonları da Memlûklular vasıtasıyla verilmiş oluyordu. Ancak asıl Osmanlı-Fransız kapitülasyonları Kanuni döneminde Avrupa’da müttefik elde etmek ve Akdeniz ticaretini canlandırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir (1535). Daha sonra aynı kapitülasyonlar 1580 yılında İngiltere’ye, 1612 yılında Hollandalılara da tanınmıştı (İnalçık, *a.g.e.*, s. 243). Keza Zeki Arıkan “1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt XXIV, sayı 37, Ankara 2005, s.11-28.

imzalanın Belgrad Antlaşması'na aracılık eden Fransa bunu da kapitülasyon antlaşmasına çevirmeyi başardı. 1740 yılında verilen ve 85 maddeden oluşan anlaşmayla kapitülasyonlar artık sürekli hale geldi¹⁶.

Fransızlar 1789 İhtilâli'ne kadar Türk dış ticaretinde genellikle hep ilk sırada yer almışlardı. Bu dönemde Türkiye ile yaptıkları ithalat dört kat artmıştır. Yine bu dönemde Marsilya ticaret odası Osmanlı topraklarına işinin ehli konsolosları göndermiştir. 1718 yılında Edirne'de bulunan bir tüccar, Fransız ticaret firmasının temsilcisi olarak tayin edilmiştir. Böylece Fransız ticareti yavaş yavaş Balkan eyaletlerinin iç kısımlarına doğru yayılmaya başladı. Edirne'ye yerleşen bu Fransız tacirler ve İstanbul ticaretinin temsilcileri, özellikle Uzuncaova ve İslimye panayırlarına (fuar) katılmakta ve orada önemli ticarî temaslarda bulunmaktaydılar¹⁷. 1761–1767 yıllarında Edirne'yi ziyaret eden Alman Carsten Neibuhr'a göre Edirne'de 4 Fransız tüccarı sürekli olarak kalmaktaydı¹⁸. Bu dönemde Edirne'de üç Fransız ticaret evi bulunmaktaydı. Bir taraftan birbirleriyle de rekabet eden bu zümre özellikle kumaş ticareti sebebiyle ortak hareket ederek ayakta kalmışlardır. Bu kumaş ticareti konusunda birbirleriyle ve bağlı buldukları Fransız konsolosu ile anlaşmalar yapmaktaydılar¹⁹.

Edirne ticaretinde yer alan yabancı tüccarın gerek kendi ülkeleriyle gerekse Osmanlı şehirleriyle yaptıkları ticareti, Edirne gümrük kayıtlarından takip etmek mümkündür. Zira bu kayıtlarda, tüccarın hangi milletten olduğu, gümrükten geçirdiği ticarî eşyanın cinsi ve ne kadar vergi ödediği muntazam

¹⁶ Zekeriya Türkmen, "Osmanlı'da Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *OTAM*, cilt 60, Ankara 1995, s. 333-334. 1679 Kapitülasyon Antlaşması'yla Fransızların ödediği gümrük resmi %5'ten %3'e indirilmiş, Fransa'nın bütün Doğu Hıristiyanlarının hamisi olduğu Osmanlı tarafından tanınmıştır. 1669 yılında Osmanlı-Venedik savaşında Fransa Girit'e destek verince siyasi ilişkiler bozulmuş, daha sonra 1673 yılında yapılan yeni antlaşmayla gümrük resmi %5'ten %4'e indirilmiştir (Hasan Şahin, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Fransız İlişkileri [Başlangıcından Paris Barışı'na (1856)]", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 40, Erzurum 2009, s. 280 vd). Siyasi ilişkiler bozulmuş olmasına rağmen Fransa nakliye gemileriyle Girit'e asker sevkiyatı yapılmıştı. Kara Mustafa Paşa Tırhala'da Fransız elçisi Denis de La Haye'le görüşme sırasında "Kandiye yalnız Fransızların yardımıyla ayakta duruyor, orada bulunan gemiler, para Fransız kaynaklıdır. İyi niyetle dostluğa güvenerek bol para vererek askerlerimizi taşımak üzere kullandığımız Fransız nakliyat gemileri gidip yolda Venedik ve Maltalılara teslim oluyorlar" (Ayşe Pul, "Osmanlı-Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi, Girit ve Mısır Seferleri", *OTAM*, cilt 22, Ankara 2007, s. 163).

¹⁷ Virginia Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700–1850)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt XVII, İstanbul 1967–1968, s. 60.

¹⁸ Turgut Akpınar, "Alman Seyahatnamelerinde Edirne", *Edirne Serhattaki Payitaht*, İstanbul 1998, s. 274.

¹⁹ Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 65.

bir şekilde kaydedilmiştir. Bu tüccarın sayısı az olmakla birlikte ihrac ettikleri ürünler daha ziyade lüks dokumalar, deri ve kürkler olduğundan ödedikleri vergi miktarı oldukça yüksekti. Genel olarak Edirne ihracatının önemli bir kısmının İnöz ve Rodoscuk üzerinden gerçekleştirildiğini, buradan gerek imparatorluk içindeki merkezlere gerekse Fransa ve Venedik Cumhuriyeti'ne ihracat yapıldığını görmekteyiz. Bu durum Edirne'nin imparatorluk ticaretindeki yerini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. İhracat malı daha çok sanayi hammaddesi olarak kullanılan ürünlerden oluşuyordu. Yerli ve yabancı tüccar Edirne'den satın aldığı, deri, pamuk ipliği ve demir gibi ürünleri kendi bölgelerindeki sanayide kullanıyordu. Dolayısıyla Edirne tüccarı sadece ürettiği eşyadan değil, sanayi hammaddelerinden de büyük bir gelir elde ediyordu²⁰.

Bu dönemde özellikle İzmir ve İstanbul'dan Edirne'ye ithalat yapılırken, Edirneli tüccar İzmir'den yaptıkları ticareti kendi adlarına gerçekleştiriyorlardı. Bununla birlikte İstanbul'dan Edirne'ye her gün iki kervan hareket etmekte ve bu kervanlar muhtemelen yüklü bir şekilde Edirne'ye gelmekteydiler. İstanbul Edirne arasında ticaret yapan yabancı tüccar bilhassa Rum, Ermeni ve Yahudi tüccar ile muhatap olmak durumunda kalıyordu. Başka bir ifadeyle İstanbul Edirne arasında ticaret yapan yabancılar Edirne'deki gayri Müslimlerle çalışıyordu. Bunlar bilhassa Fransız tüccardan "Londrin" veya "Londra" adı verilen kumaşlar satın almaktaydı²¹.

Fransızlar daha çok dokuma sanayinin en önemli hammaddelerinden birisi olan yapağıya rağbet gösterirdi. Rumeli ve civar kazalar ile kasabalarda yetiştirilen yapağılık koyunlardan elde edilen yapağı, koyunların derilerinin kireçlenerek yolunması veya yünlerin kırılmasıyla iki şekilde elde edilmekteydi. Yolma yöntemi ile elde edilen yapağı Edirne, Vize ve Çorlu'dan sağlanırdı. Vize yünleri siyahtı ve 100.000 balya kadar İnöz limanından ihrac edilmekteydi. Kırkım yünleri ise İpsala'dan sağlanmakla birlikte daha çok Fransızlar ve Venedikliler tarafından tercih edilirdi. Bu tacirler İpsala'dan aldıkları yünü İnöz limanından İzmir'e veya Ereğli limanından İstanbul'a naklelerlerdi²². Örneğin, 1785 Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında toplam 309 çuval yapağı Fransız tüccar tarafından İnöz'e götürülmüştür. Fransızlar, İnöz-İzmir güzergâhını

²⁰ Bkz. R. Şahin, *a.g.t.*, Edirne 2006.

²¹ Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 62. XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa menşeli kumaşlar, özellikle İngilizlerin Londra adı verilen çuhalarının türlü renk ve cinsleri ülkenin İstanbul, Edirne, Bursa pazarlarında bol bol satılmaktaydı (Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, cilt II, İstanbul, 1974, s. 436).

²² Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 66.

kullanarak Edirne'den topladıkları yapağları ülkelerine nakletmekteydiler²³. Edirne civarında yetiştirilen pamuk da 1790'lı yıllarda, Fransızların yoğun olarak rağbet ettikleri bir üründü. Bu senelerde Fransızlar İnöz iskelesinden ve Gelibolu'dan 125.000 frank değerindeki, 650 balya pamuğu Marsilya'ya nakletmişlerdi²⁴. İzmir vasıtasıyla yapılan ticarete konu olan eşyadan biri de tavşan derileridir. Edirne civarından toplanan tavşan derileri İzmir limanında bekleyen gemilerle Fransa'ya gönderilirdi. Bir seferde 12.000 adet tavşan derisinin İzmir'e nakledildiği dahi olurdu²⁵. Edirne'de Fransız tüccar adına tavşan postu alıp ülkelerine götüren 15 simsar bulunuyordu²⁶. Osmanlı-Fransız ticaretinde sıkça rastlanılan "kahve-i efrenc" de külliyetli miktarda imparatorluğa dolayısıyla Edirne pazarına girmiştir.²⁷

Edirne'deki Fransız tüccar Fransa'dan getirdiği emtiayı önce Tekfurdağı'na götürür, oradan dağıtımını gerçekleştirirdi. Fransa'ya gönderecekleri eşyayı da yine aynı şekilde oradan sevk etmekteydiler. Bu maksatla Tekfurdağı'ndaki ticari muamelelerini yürütmesi için kendilerine simsar/vekiller tayin ederlerdi. Bunlar geliş, gidişlerinde ve ikametlerinde herhangi bir sorunla karşılaşmamak; kendilerinden "ber-müceb-i ahidnâme-i hümayun" cizye talep edilmemesi için ellerine devlet tarafından bizzat Fransız sefirinin talebi uygun görüldüğü takdirde "yol emri" verilirdi²⁸. Edirne ve civarında ticaret yapabilmeleri maksadıyla verilen yol emirlerinde Fransız tüccarı için bazen "kaide-i memleket üzere kisve ile" seyahat edebilir²⁹, tüccardan yahut onların istihdam ettiği hizmetkârlardan "%3

²³ R. Şahin, *a.g.t.*, s. 42.

²⁴ *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)*, hzr. Oğuz Gökmen, İstanbul 1974, s. 165.

²⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO)*, Cevdet Hariciye Tasnifi (C.HR.), 34/1691, 18 Safer 1210/3 Eylül 1795.

²⁶ "Ahidnâme-i hümayûn mücebince icab iden resm-i gümrükleri iktiza itmez iken dört-beş seneden berü hâdis olunan cild-i erneb mukataası mültezimi beher adedinden bir pare resm-i mîrî mütalaasıyla hilâf-ı ahidnâme-i hümayûn teaddi ve rencideden halî olmadıklarına binaen" bu hususun ortadan kaldırılması; ahidnâmeye aykırı gümrük alıp, simsarın mahzenlerinde bulunan postlara el koyan ve simsarları ölümle tehdit eden Yahudi Menahim ve Konorto ile Edirne Bostancı-başı Tahir Bey'in tedip edilmesi için emir çıkarılmıştı (Cevdet Maliye (C.ML.), 344/14173, 19 Safer 1189/21 Nisan 1775).

²⁷ C.HR., 34/1691, 18 Safer 1210/3 Eylül 1795.

²⁸ C.HR., nr. 32/1597, 10 Zilkade 1212/26 Nisan 1798; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO)*, Hatt-ı Hümayûn (HAT.), 1435/58975, 24 Ramazan 1212/12 Mart 1798; C.HR., 158/7882, 19 Rebiyülâhir 1217/19 Ağustos 1802. Bu konuda bkz., Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", *DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt XXI, sayı 33, Ankara 2003, s. 105-124.

²⁹ 1207 Cemaziyelâhir ayında (Ocak-Şubat 1793) Edirne ve civarı kadıları ile askeri rûasaya yazılan hükümde, Fransız tüccarlarından Bonin adlı şahsın Fransa elçisi Kanton'un ricası üzerine, devletten mürur-nâme aldığı ve bu belge ile Rumeli'de serbestçe seyahat edebileceği, ticaret yapabileceği belirtilmişti. Ayrıca yine bu mürur-

tekâlif dışında herhangi bir vergi talep edilemez” ibaresi yer almakta ve daima yürürlükte olan ahidnâmelere atıfta bulunulmaktadır³⁰. Padişah değişikliğinde konsoloslar başvurarak eski beratların yenilenmesini talep edebilirlerdi³¹. Müstemen yahut beratlı tüccarın bu şekilde bir muamele görmesi, zaman zaman Osmanlı vatandaşı zimmî tüccarın bu ayrıcalıklara sahip olmak ve daha az gümrük ödemek için Fransız tabiyetine geçmelerine sebep olmuştur³².

Bu tüccar geniş serbestileri olmakla birlikte bazı kısıtlamalara maruz kalırdı. Bazılarının Türk kisvesiyle dolaşmasına izin verilirken bazıları için yasak konulmuştur. Edirne’de ticaret yapan yabancı tüccar sarı mest, pabuç, sincabî kürk ve bol biniş giymemeleri, “ehl-i zimmet” kıyafetiyle dolaşmaları konusunda uyarılmışlar ve bu şekilde hareket etmeye devam ettikleri takdirde cezalandırılmaları gündeme gelmiştir³³.

1789 Fransız İhtilâli’nden sonra Fransa’daki gelişmeleri yakından takip edebilmek maksadıyla III. Selim başlangıçta Fransa’da bir elçilik açmayı düşünmüş ise de ihtilâl sebebiyle bu gerçekleşmeyince ilk elçilik İngiltere’de açılmıştır. Fransa’nın yaydığı milliyetçilik akımlarına karşı Avrupa devletleri ittifak içine girdiğinden Osmanlı bu sayede Rusya tehlikesini

nâme gereğince Türk kıyafetleri ile serbestçe dolaşabilecek, kendisinden cizye alınmayacak ve sadece ahidnâmede belirtilen gümrüğe tabi eşyalar için gümrük vergisi ödeyecekti (R. Şahin, *a.g.t.*, s. 37).

³⁰ “Galata’da ticaretle ikamet iden Françe tüccarından Dujan [?] nam müstemen tacir ticarete müteallik hususiçün der-aliyyeden Edirne ve Selanik ve ol havalide azimet murad idüb tâcir-i müstemen-i mersûm iki nefer müstemen hizmetkarlarıyla asitane-i saadetden mahall-i mezbureye varub gelince geşt ü güzârında ve esna-yı rahda emînen ve sâlîmen mürûr u uburuna ve hasbeü’l-iktiza hîn-i meks ü ikametinde hilaf-ı şer’-i şerif ve mugâyir-i ahidnâme-i hümâyûn cizyedarlar tarafından cizye talebi ve sâir taraflarından dahi tekâlif mütalebesi ve âhar bahane ile teaddi ve müdahale olunmayub ber-müceb-i ahidnâme-i hümâyûn ve ber muktezâ-yı şer’-i şerif himâyet ü siyânet olunmak babında Edirne ve Selanik kadılarına ve sâir iktiza idenlere hitaben mutad üzere bir kıt’a yol hükm-i şerîfi rica ve niyaz olunur” (C.HR., 165/8219, 19 Safer 1208/26 Eylül 1793).

³¹ C.HR., 146/7279, 19 Rebiyülâhır 1204/6 Ocak 1790.

³² Hileye başvurup müstemen tüccar tabiiyetinde hizmetkâr yahut tercümanlık hizmetine girenler cezalandırıldığı gibi ticaretini yaptıkları mallarına el konulmuştur. 1798 Osmanlı-Fransa savaşı sırasında aslen Osmanlı tebeasından oldukları halde tekâliften kurtulmak için Fransa tabiiyetine girmiş olanların da aslen Fransız olanlar gibi emval ve eşyalarının miri için zaptı emredilmiştir. Bu emir gereğince zapt olunan mal ve kimlerden zapt olunduğuna dair Edirne kadısından ve bostancıbaşından gelen evrak (C.HR., 29/1403, 17 Receb 1213/25 Aralık 1798).

³³ C.HR., 185/9222, 3 Zilkade 1189/26 Aralık 1775. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *OTAM*, cilt I, Ankara 1990, s. 117-125; Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimlerin Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara 2001.

bertaraf edebilmiştir. Avrupa devletlerinin baskısı yüzünden Fransa'daki yeni rejimi ancak Şubat 1795 yılında tanımıştır. Napolyon Avrupalı rakiplerini yenip barış yaptıktan sonra gözünü Osmanlı'nın Akdeniz'deki topraklarına çevirmişti. Özellikle Mora'daki Rumlar arasında milliyetçilik fikirlerini yayma gayreti ilişkileri gerginleştirmişti³⁴. Fransa Rumeli'de olup bitenleri Edirne ve havalisinde ticaret yapan tüccarları vasıtasıyla takip ediyordu. Tüccar topladığı bilgileri kendi elçiliklerine bildiriyor, elçilik de hazırlanan raporu (tahkikatnâme) ülkesine gönderiyordu³⁵.

Osmanlı-Fransız siyasi ilişkilerinin bozulduğu dönemlerde, bu iki devlet arasındaki ticarî ilişkiler de etkilenmekte ve zaman zaman Fransız tüccarının mallarına bu nedenle el konulmaktaydı. 1798 yılında Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte iki devlet arasındaki ticaret sekteye uğramıştır. Fransızlar Mısır limanlarına geldiklerinde buradaki Müslüman tüccarın mallarını zapt etmişlerdi. Bunun bir yansıması olarak "Mısır canibinde olan ehl-i İslam tüccarının emvaline bedel olarak" Fransız tüccarın mallarına el konulmuştur³⁶. Bu sırada Osmanlı dâhilinde ticaret yapan Fransız tüccarının da can ve mal güvenliğinin sağlanması amacıyla "müsafereten" tevkif ve muhafaza edilmeleri için Edirne, Iğın ve Lefke kadıliklarına emir verilmiştir³⁷. Bu olay sırasında Osmanlı tebeası iken Fransa konsolos hizmetine geçenler de hapsedilmiş, mallarına el konulmuş ve dükkânları mühürlenmiştir. Bu gibi durumlarda devlet kendi vatandaşının zor durumda kalmasına göz yummaz, sadece ellerindeki beratlar alınarak, el konulan malların ve paralarının iade edilmesi sağlanırdı³⁸. Bazen istisnaî durumlar da ortaya çıkmakta ve devlet zor durumda kalmaktaydı. Hapsedilen tüccarın Fransız vatandaşı olması gerekmiyordu. Eğer bir başka devlet vatandaşı ise ve Fransa himayesinde ticaret yapıyorsa ya da Fransız vatandaşı olup başka bir devlet adına ticaret yapıyorsa hapsedildiği zaman ancak ilgili devletin elçiliği ya da konsolosluklarının girişimleriyle serbest bırakılıyorlardı. Mesela Mısır meselesi nedeniyle Edirneli bir Fransız tercümanın evi hükümet tarafından müsadere edilmiş, fakat bu şahıs Prusya himayesinde ticaret yaptığından evi iade edilmiştir³⁹. Buna benzer bir olay da Fransa himayesinde ve onlarla ortak ticaret yapan Yani adlı tüccarın başına gelmiştir. Mora'dayken yanında bulunan malları hükümetçe zapt olunmuş, ancak bu şahıs yalnız ticarete ortak ve sermayenin tamamıyla kendisine ait

³⁴ Pul, *a.g.m.*, s. 169-170.

³⁵ HAT., 1434/58925; HAT., 1434/58933, 11 Şevval 1211/11 Nisan 1797.

³⁶ C.HR., 144/7158, 6 Receb 1213/14 Aralık 1798.

³⁷ C.HR., 153/7611, 29 Zilhicce 1213/3 Haziran 1799.

³⁸ C.HR., 49/2443, 29 Cemaziyelâhir 1213/8 Aralık 1798.

³⁹ C.HR., 112/5568, 3 Receb 1213/11 Aralık 1798.

olduğunu beyan ederek mallarının teslimini istemiştir⁴⁰. Fransa himayesinde Rusya ile ticaret yapan Palet[?] isimli bir tüccar için Rusya elçisi girişimde bulunup, daha önce İngiliz elçisinin başvurusuyla serbest bırakılan iki Fransız tüccarın durumu örnek gösterilerek hapisten çıkarılması rica edildiğinden, malları alınıp serbest bırakılmasına izin verilmiştir⁴¹. Hapsedilen kişi Fransız bile olsa tüccar Osmanlı topraklarında doğmuş ise yine aynı kural devreye giriyor ve serbest bırakılıyordu⁴².

Osmanlı topraklarında yabancıların dolayısıyla yabancı tüccarın da mülk edinmeleri yasaktı. Muhtemelen daha önce Edirne’de bu konuda çok sıkı bir takip uygulanmazken, 1798 Osmanlı-Fransız savaşı sırasında sıkı bir takibe tabi tutulmuşlardır. Fransız tüccarın kimler olduğu ve sahip oldukları emval ve eşyanın kaydedilmesi maksadıyla Ekim 1798’de sabık tevkî’î Osman Efendi görevlendirilmiş, Edirne’de yaptığı araştırma sonucunda yedi maddelik bir rapor hazırlamıştır. Hazırlanan tahrir Mehmed Nuri Ağa vasıtasıyla İstanbul’a getirilmişti. Buna göre Edirne’de ticaret yapan Fransız Mösyö [...]’in ahidnâme’ye aykırı olarak Edirne Selimiye Camii yakınında bir yalısı ve Karaağaç köyünde bir evinin mevcut olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine ilgili yasak devreye girmiş, Mösyö [...]’e ait evlerin satılarak parasının İstanbul’a gönderilmesine dair Edirne Bostancı-başma emir verilmiştir⁴³.

Devletin el koyduğu mal, nakit, ev ve dükkânlar nedeniyle Osmanlı dâhilinde dolayısıyla Edirne’deki Fransız tüccar mağdur olmuş ve konsolosluklar vasıtasıyla mağduriyetlerinin giderilmesi talep edilmiştir. Uzun süre ticaret yapamadıkları için sarraflara borçlanmışlar, aralarındaki anlaşmazlıklar mahkemelere taşınmıştır⁴⁴. Savaş sırasında Edirne’de tutuklanan 23 tüccar, sulh hâsıl oluncaya değin Saray hapishanesinde alıkonulmuştur. Ancak bunlardan biri hapis bulunduğu sırada vefat etmiştir. İlgili kayda göre bu 23 kişi 1213 yılı Receb ayından (Aralık 1798) itibaren tutuklanmaya başlanmışlar ve 29 Cemaziyelevvel 1214 (29 Ekim 1799)’te hâlihazırda hapis bulunmamaktadırlar⁴⁵. Fakat daha sonraki akıbetleri hakkında bir kayda rastlanmamıştır. Osmanlı, İngiltere ve Rusya’nın desteğiyle Fransızları Mısır’dan çıkarmakla birlikte bu defa da söz konusu iki devlet Osmanlı için bir tehdit haline gelmişti. Babıâli kendi çıkarlarına daha uygun gördüğü Fransa ile 25 Haziran 1802 tarihinde bir antlaşma

⁴⁰ Cevdet İktisat (C. İKT.), 28/1361.

⁴¹ HAT., 247/13965, 1217/1802-1803.

⁴² HAT., 237/13141, 1214/1799-1800.

⁴³ HAT., 1470/66, 21 Cemaziyelevvel 1213/31 Ekim 1798.

⁴⁴ C.HR., 118/5881, 17 Şaban 1217/13 Aralık 1802.

⁴⁵ C.HR., 23/1143, 29 Rebiyülâhır 1214/30 Eylül 1799.

yaparak daha önce Fransa'ya tanıdığı bütün ayrıcalıkları iade etti⁴⁶. Bu antlaşma gereğince muhtemelen sözü geçen mahkûmlar serbest bırakılmışlar ve malları iade edilmiştir.

Fransız tüccarın ülke dâhilinde ve Edirne'de en sık karşılaştığı problem, mahalli idarecilerin kendileri için ihdas ettikleri vergilerdir. Devlet tarafından kadı ve bostancı-başılar sık sık uyarılarak ahidnâme-i hümayunda belirtilen gümrük resmi dışında “resm-i bid'at” ve cizye almaları yasaklanmıştır. Bazıları bu vergiyi ödeyip ticaretini devam ettirirken bazı Fransız tüccar, elçileri aracılığıyla bu kişilerden şikâyetçi olmuşlardır⁴⁷.

Resmi olarak 1536 yılında başlayan Osmanlı-Fransız ticarî ilişkileri savaş zamanları hariç devam etmiştir. Kapitülasyonların etkisiyle düşük gümrük ödeyen Fransız tüccar Edirne civarından aldığı yapağı ve tavşan postlarını İnöz ve Gelibolu vasıtasıyla Avrupa'ya; ülkelerinden getirdikleri kahve (kahve-i Efrenç) ve kumaşları imparatorluk dâhilinde Edirne, İstanbul ve sâir yerlerde pazarlayabiliyorlardı. Bu iş için tayin edilen vekil/simsarlar Edirne ve İstanbul'da yerleşik olarak ticaret yapıyorlardı. Zaman zaman yanlarına aldıkları beratlı tüccar ve yerli idarecilerin kendilerinden muahede dışı vergi almaları nedeniyle yaşadıkları problemler konsolosları vasıtasıyla çözülmüyordu.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

C.HR., nr.32/1597, 158/7882, 146/7279, 29/1403, 34/1691, 144/7158, 153/7611, 49/2443, 112/5568, 118/5881, 23/1143, 34/1691, 165/8219, 185/9222

C.İKT.,nr.28/1361

C.ML., nr. 344/14173

HAT., nr.1435/58975, 1434/58925, 1434/58933, 247/13965 , 237/13141, 1470/66

B. Araştırma ve İncelemeler

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, II, İstanbul 1974.

Akpınar, Turgut, “Alman Seyahatnamelerinde Edirne”, *Edirne Serhattaki Payitaht*, İstanbul 1998, s. 255-278.

Arı, Bülent, “Osmanlı Kapitülasyonlarının Mahiyeti ve Tarihçesi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, sayı 32, Ankara 2000, s. 242-251.

Arıkan, Zeki “1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt XXIV, sayı 37, Ankara 2005, s. 11-28.

⁴⁶ H. Şahin, *a.g.m.*, s. 293.

⁴⁷ C.HR., 34/1691.

- Bağış, A. İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Ankara 1983.
- Ercan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *OTAM*, cilt 1, Ankara 1990, s. 117-125.
- _____, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimlerin Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1990.
- Faroqhi, Suraia, “İstanbul’un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel sayı, 1979-1980, s. 139-151.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Konsolos”, *İA*, VI, s. 837-838.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2004.
- Küçükcalay, A. Mesud -Numan Elibol, “Osmanlı İmparatorluğu’na Avrupa’dan Kara Yolu ile Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi (1795-1804)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt IV, sayı 1, Eskişehir 2004, s. 151-176.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Türk İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara 1974.
- Pamir, Aybars, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt LI, sayı 2, Ankara 2002, s. 79-119.
- Paskaleva, Virginia, “Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700-1850)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVII, 1967-1968, s. 37-74.
- Pul, Ayşe, “Osmanlı-Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri”, *OTAM*, cilt 22, Ankara 2007, s.159-176.
- Sahillioğlu, Halil, “XVIII. Yüzyılda Edirne’nin Ticarî İmkânları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 13, Ankara 1968, s. 60-68.
- Şahin, Hasan, “Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Fransız İlişkileri [Başlangıcından Paris Barışı’na (1856)]”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 40, Erzurum 2009, ss. 277-315.
- Şahin, Reyhan, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne’de İktisadî Hayat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2000.
- Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)*, hzr. Oğuz Gökmen, İstanbul 1974.
- Türkmen, Zekeriya, “Osmanlı’da Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, *OTAM*, cilt 6, Ankara 1995, s. 325-341.